

4P
И-19

P-2

1523 / —

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ІВАНІШКО Михайло Петрович

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ
РОСІЙСЬКОЇ БОРОШНОМЕЛЬНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Ю.02.01 - російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

М.П. Драгоманов

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М.П. Драгоманова

Київ - 1994

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313107

Дисертація в рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі російської мови Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Науковий керівник - доктор філологічних наук
професор Брицин Михайло Якимович

Офіційні опоненти: - доктор філологічних наук,
професор Муравицька Маргарита
Петрівна, кандидат філологічних
наук, доцент Кокорло Олександр
Васильович

Провідна організація - Одеський державний університет
ім. І.І. Мечникова

Захист відбудеться "___" _____ 199_ р. о _____ годин:
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.03 в Українсь-
кому державному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова
/252030, м. Київ, вул. Широкова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розісланий "___" _____ 199_ року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Вашинська

Вашинська Г.П.

Одним з найважливіших завдань сучасного мовознавства залишається всебічне вивчення словникового складу загальнонаціональної російської мови на різних етапах її історичного розвитку. Дослідженням окремих проблем термінології займаються не лише лінгвісти, а й представники інших наук, що свідчить про значимість термінології не тільки в мові, але й в суспільній, економічній і виробничій діяльності людини.

Досить довго /з першої третини ХУІІІ ст./ російська лінгвістика докладно досліджує термінологію як складову і невід'ємну частину лексичної системи. Розглянуто й проаналізовано семантичні, структурні і граматичні особливості багатьох масивів термінів, завдяки чому відтворено складну картину формування цілих термінологічних систем.

Актуальність теми даної дисертації визначається інтересом мовознавців, соціологів, філософів, технічних працівників до проблеми взаємозв'язку історії мови і історії суспільства, взаємообумовленості розвитку мови і науково-технічного прогресу. Саме термінологічна лексика як частина загальнонаціональної мови, що найбільш інтенсивно розвивається, дає можливість виявити корелятивні зв'язки між мовою та позамовною дійсністю.

Вивчення складу борошномельної термінології, тенденцій її виникнення й розвитку, проблем утворення одиниць мови борошномелів, взаємодії борошномельних термінів з загальноживаними словами дає можливість з'ясувати загальномовні тенденції й закономірності, що проявляються в спеціальній лексичній більш виразно. Подивитись на лексико-семантичні процеси мови під новим кутом зору.

Актуальність дослідження проблем термінології пов'язана

також і з різким кількісним зростанням термінологічних найменувань, з підсиленням лексичного і структурного впливу термінології на загальнолітературну мову в період науково-технічної революції. Як слушно відзначає В.М. Лейчик¹ останнім часом лексика таких мов, як російська, англійська, французька, чеська та інші, значною мірою збагачується за рахунок термінів: за підрахунками спеціалістів, в словниках, де фіксуються неологізми цих мов, терміни складають від 50-ти до 80-ти % нових слів і значень.

Дана робота сприятиме спрямованому упорядкуванню російської борошномельної термінологічної лексики у відповідності з практичними потребами комунікації, встановленню однозначної відповідності між словом і терміновим поняттям, подальшому розвитку теорії терміна як складової частини теорії слова.

Вперше об'єктом комплексного лінгвістичного аналізу стала борошномельно-виробнича термінологія /БВТ/, дослідження якої вплине на нормалізацію та регулювання термінології взагалі.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній вперше комплексно досліджуються борошномельно-виробничі терміни російської мови /в семантичному, функціональному, словотворчому та генетичному аспектах/; подається систематизація найменувань борошномельного виробництва як цілісної термінологічної системи; виявлені та описані гіпер-гіпонімічні відношення термінів; проведений структурно-семантичний аналіз та описані найбільш продуктивні моделі термінотворення /терміни-

1. Лейчик В.М. Новое в советской науке о терминах /обзор тематических сборников ИЯ АН СССР/ Вопросы языкознания. - 1983. - № 5. - С. 118-127.

слова, терміни-композиції та терміни-словосполучення;/ простежені історичні та сучасні тенденції у формуванні борошномельних найменувань, а також функціональні особливості досліджуваних термінологічних одиниць.

Аналізуючи новий фактичний матеріал, ми поєднуємо історичний та системно-структурний підходи до вивчення проблеми формування російської борошномельно-виробничої термінології.

Мета дослідження - визначити основні закономірності виникнення та розвитку терміносистеми борошномельного виробництва, показати зумовленість процесів формування та становлення російської борошномельно-виробничої терміносистеми розвитком самої галузі.

Завдання дослідження: 1/ простежити за процесом формування російської ВВТ у плані кореляції мовних та соціальних явид, тобто у зв'язку з розвитком самої галузі борошномельно-промислового виробництва; вивчити її з точки зору походження; 2/ у досліджуваній термінології виділити основні лексико-тематичні і лексико-семантичні групи; 3/ визначити джерела виникнення російських борошномельних термінів; 4/ з'ясувати продуктивні способи творення термінів; 5/ показати системні стосунки між одиницями досліджуваної термінологічної системи; 6/ виявити специфіку та своєрідність структурно-семантичної організації борошномельних термінів; 7/ вивчити борошномельну лексику у функціональному аспекті; виявити загальноживані та діалектичні найменування.

Теоретична значимість роботи. Проведене дослідження російської борошномельної термінології розширює та поглиблює теоретичні відомості про галузеві термінологічні системи, розвиток словника російської мови, допомагає визначити загаль-

ні і специфічні риси термінів науки та техніки. Наслідки вивчення процесу формування борошномельно-виробничої термінології, а також специфіки її деривації й структурно-семантичної організації можуть бути використані в подальших дослідженнях загальної теорії терміна як складової частини теорії слова.

Практичне застосування даної роботи полягає в тому, що її наслідки можна використовувати в лекційному курсі лексикології російської мови, а також в практиці викладання російської мови у технічних вузах. На ґрунті здобутків даної роботи можуть бути створені необхідні практичні посібники для вузів як гуманітарного, так і технічного профілю, і в лексикографічній практиці.

Методологічною основою дисертації є діалектико-матеріалістична теорія пізнання та розвитку мови, її зв'язку з історією суспільства, з історією народу – творця й носія мови.

Методи дослідження. Основним методом при вивченні фактичного матеріалу є описовий метод, який передбачає спостереження, узагальнення і класифікацію мовних фактів. Використовується також метод кореляції мовних та соціальних явищ, який полягає у співвіднесенні мовних фактів з фактами соціальними, в установленні залежності між ними; має місце і порівняльно-історичний метод, що дає можливість висвітлювати тему не лише в синхронному, але й в діахронному аспектах. В ряді випадків використовується метод морфемного аналізу.

Об'єктом дослідження стала термінологічна лексика борошномельного виробництва, внутрішні взаємовідносини і взаємозв'язки між компонентами борошномельно-виробничої терміносистеми.

Матеріал дослідження. Робота базується на фактичному ма-

теріалі /понад 2000 термінів/, добутому методом суцільної виписки з різноманітних джерел: словників, періодичної літератури, у якій висвітлюються проблеми розвитку борошномельної промисловості, довідкової та спеціальної літератури.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та використаних джерел.

На захист виносяться такі положення:

1. Істотне місце у БВТ займає лексика загальнонародної мови, що означає реалії млинарства і служить для професійного спілкування у сфері переробки зерна. Основним лексичним шаром БВТ є одвічно російські слова, що надають терміносистемі у цілому самотності і національної своєрідності, що виявляється, зокрема, у вживанні слів у форми суб'єктивної оцінки.

2. Являючись первісно стихійною, а з часом усвідомленою і належним чином організованою сукупністю спеціальних одиниць, що продовжує розвиватися, поповнюватися, удосконалюватися у зв'язку з розвитком відповідних галузей науки, техніки, виробництва, БВТ - відкрита, здатна до інновацій система.

3. В досліджуваній терміносистемі усі основні лексико-семантичні явища, які віддзеркалюють системність лексики, - полісемія, омонімія, синонімія, антонімія - не менш природні, ніж в загальнолітературній мові, хоча вияв семантичних якостей у термінів специфічний у порівнянні з загальнолітературними словами.

4. Значна кількість російських борошномельних термінів тотожна у плані словотворення та структурно-семантичної характеристики аналогічним найменуванням в українській мові, що пояснюється близьким взаємовпливом російської та україн-

ської мов на протязі їх усїєї писемної історії.

5. Необхідною ознакою функціонування БВТ є системність, що виявляється у тематичній класифікації термінологічних одиниць млинарства, яка враховує гіперо-гіпонімічні стосунки, що ієрархічно поєднують терміни, та в лексико-семантичних процесах.

6. Синтаксичний засіб номінації для сучасної БВТ є найбільш продуктивним засобом творення борошномельних термінів.

Апробація роботи. Результати дослідження за темою дисертації обговорювались на засіданнях кафедри російської мови Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, викладались у доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів Миколаївського державного педагогічного інституту, на міжвузівській науковій конференції мовознавців України "Актуальні проблеми мовознавства у світлі праць Б.О. Ларіна та Ф.П. Філіна" /Київ, 1993 р./.

Основні положення дисертації викладені у чотирьох роботах.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її новизна, теоретична та практична цінність, визначаються мета та завдання дослідження, дається загальна характеристика фактичного матеріалу й методів дослідження, формулюються твердження, що виносяться на захист.

В першому розділі - "Джерела формування та час виникнення найменувань борошномельного виробництва" - аналізуються основні закономірності виникнення термінології борошномельного виробництва, що зумовили її подальший розвиток та функціонування.

Насамперед спеціальна лексика розглядається з боку походження. Основним шаром словникового матеріалу, пов'язаного з млинарством, є одвічно російські лексеми. Це переважно слова, що виникли в російській мові або дісталися у спадщину з більш стародавнього мовного джерела слов'янського походження. Сюди ж, до одвічно російських найменувань борошномельного виробництва, ми відносимо назви, що з'явилися у різні часи на ґрунті запозичених основ та коренів або навіть цілих слів за допомогою дериваційних засобів російської мови /амбарное - різновид податку, амбарний - робітник, що працює в амбарі, амбарщик - власник амбару і т.п., де слово "амбар" - запозичення ХІІ сторіччя з тюркських мов; аэрошелушение - обдирання зерна від лузги за допомогою потоку повітря, де аеро - з грецького походження; вальцовка - паровий млин, що мелє зерно на вальцях, де вальцы - від німецького походження/.

Лексика борошномельної промисловості збагачувалась й за рахунок прямих запозичень з неслов'янських мов: грецької, арабської, латинської, італійської, французької, англійської, німецької та інших, наприклад: лабаз /туркське/ - "приміщення для продажу або схоронення зерна чи борошна"; ковш /литовське/ - "засипна воронка млина"; ларь /давньшведське/ - "дерев'яний резервуар для води зі спуском на водяне колесо млина" і таке інше.

Той факт, що збагачуючись запозиченнями, російська борошномельна термінологія зуміла зберегти свій національний характер, підпорядкувавши собі багато чужих мовних явищ. У зв'язку з цим виникає питання, що рахувати своїм, власне російським, а що треба віднести до запозичень.

Услід за О.В. Калініним ми вважаємо, що власне російсь-

ними треба вважати слова, що виникли в російській мові незалежно від того, чи складаються вони з іншомовних чи російських морфем¹. Слова, які мають у своїй структурі один чужомовний елемент /корінь, префікс, суфікс/ або складаються лише з іншомовних морфем, але утворені за правилами російського словоскладання, на російському мовному ґрунті, не слід вважати запозиченими. Їх можна називати і власне російськими, і російськими, але утвореними за допомогою запозичених морфем, і напівзапозиченими або частково запозиченими.

Серед запозичень у лексиці російської борошномельної термінології виділяються в першу чергу грецизми, слова, що запозичені російською мовою з давньогрецької через мови-посередники /французьку, німецьку, польську та інші/. Це, наприклад, назви борошномельних машин та механізмів: диск - 1/ робоча деталь полірувального посаду, 2/ робочий орган штифтового роздрібнювача-дезінтегратора з грецької *diskos* - "плоский круг" через французьку - *disque*. З грецького *konos* за посередництвом латинського *conus* в сучасній мові борошномелів закріпився термін конус в різних за семантикою найменуваннях: сборный конус - частина вимельної машини, конус продукта - дозована кількість зерна, що надходить до пристрою, який розподіляє це зерно у зоні роздрібнення, конус - механізм для полірування круп і таке інше.

Значна кількість російських борошномельних термінів, які входили у російську мову виключно через мови-посередники, утворилася і на латинському, наприклад: пневмосепарирование - спосіб отримання високобілкової муки /з грецького *pineta* -

1. Калинин А.В. Лексика русского языка: учебное пособие. - М.: Изд-во Московского университета, 1966. - С.231.

"повівання, вітер" та латинського *separator* - "віддільник"/;
аспірація - відсмоктування борошняного порошку /з латинського
aspiratio - "повівання, подих"/ та інші.

Запозиченню російською мовою греко-латинського словникового матеріалу сприяли екстралінгвістичні та інтралінгвістичні фактори, а саме: багатовікова традиція вживання латинської та грецької мов як міжнародних мов науки та техніки; необхідність заповнити ланки, яких бракує в лексико-семантичній системі мови, що запозичує; однозначність, відсутність у них емоційно-експресивного забарвлення, внаслідок чого вони є зручним джерелом для наступного терміноутворення.

З XVIII й особливо з другої половини XIX століття починається новий етап запозичення лексики борошномельного виробництва з живих європейських мов /французької, німецької, польської, англійської, голандської та інших/, зумовлений розширенням контактів з європейськими країнами у сфері науки та техніки. Значно доповнюючи російську борошномельну лексику, запозичені найменування сприяли водночас розвитку національних засобів та способів вираження понять борошномельного виробництва.

Так, наприклад, французьке *sorte* дало російське сорт - "якісний різновид борошна", - яке, в свою чергу, сприяло утворенню російських термінів: сортová мука, высокий сорт, низкий сорт, сортová помод та інших.

Привертає до себе увагу той факт, що запозичення з європейських мов часто породжують рівнозначні еквіваленти в російській мові, які вживаються нарівні з іншомовними словами, але, як правило, в різних сферах функціонування: запозичення переважно в книжній мові, а російські слова - здебільшого в

розмовній. Наприклад, в спеціальній літературі нарівні з французьким дезинтегратор функціонує його російський аналог - раздробитель /різновид вимельної машини/.

Легко виявити три основні причини, що зумовили стійке функціонування іншомовних найменувань в чужому для них мовному середовищі: 1/ опанування цих одиниць іншими мовами, що полегшує спілкування на міжнародному рівні; 2/ зручність у вживанні запозичених слів внаслідок їх стислості /порівняй: франц. триер та його російська відповідність машина для очистки и сортировки зерна/; 3/ наявність у запозичених найменуваннях необхідної словотворчої потенції для створення однокореневих слів, яка відсутня в російському слові-терміні /від запозиченого бунт можна утворити прикметник бунтовой /хлеб/ - хліб у зерні, що продається бунтами, а від російського кипа, що є відповідником до іншомовного бунт, термінологізоване словосполучення утворити не можна/.

Закріплення у борошномельній лексиці загальнолітературних, розмовних та діалектних слів вказує на ще одне джерело формування сучасної борошномельної термінології: запозичення з однієї системи в іншу /на відміну від запозичення з однієї мови в іншу/, у процесі якого загальновоживані та діалектні слова, стаючи термінами, набувають семантичного уточнення, конкретності.

Генетично загальнолітературні терміни борошномельної промисловості в залежності від способу термінологізації можна розділити на дві групи. До першої відносяться такі терміни, які водночас є словами загальнолітературної мови та спеціальними найменуваннями. Серед них, наприклад, такі назви: заставка, машина, сито, решето, зерно, мука, крупя, ость,

дерть, клетчатка, толокно, продукт та інші.

Семантика цих слів співпадає і в загальноновживаній і у вузькоспеціальній сферах їх функціонування. Хоча розрізняються вони типом значення, об'ємом змісту, кількістю інформації. В ролі загальнолітературних ці та подібні їм лексеми не конкретизуються за змістом назви наукових або технічних понять, тоді їм відповідає конкретна семантика.

Проілюструємо сказане прикладами визначення окремих слів у загальнолітературних та спеціальних словниках: заставка - переносная загородка; щиток, ширма /БАС, т. 4, с. 921/; щит, удерживающий воду, идущую в колеса водяной мельницы /там же/; дерть - продукт грубого размолу зерна, идущий на корм скоту /МАС 1985, т. I, с. 391/; дерть - зерно, измельченное зернодробилками; используют на корм с.-х. ж-ным Д. сухую или заквашенную дрожжами. Д. переваривается ж-ным лучше /на 10 - 15 %/, чем целые зерна /СЭС 1987, с. 378/; мука - порошкообразный продукт питания, получаемый путем размолу зерна хлебных злаков /МАС 1986, т. 2, с. 310/; мука - пищевой продукт получаемый размолотом зерна различных культур /в основном пшеницы, а также ржи, ячменя, кукурузы, гороха и др./; основное сырье для хлебопекарного, макаронного и кондитерского производств. Пшеничная М. содержит 69 - 71 % углеводов, ок. 11 % белков, в небольшом кол-ве витамины и минеральные соли.

До іншої групи генетично загальнолітературних найменувань борошномельного виробництва відносяться слова, що стали термінами внаслідок їх переосмислення, пристосування загальноновживаних слів до вузької, спеціальної сфери. Це відбувається тоді, коли в процесі практичного пізнання світу на загаль-

номовні поняття накладяться логічно оброблені наукові поняття, внаслідок чого семантика загальноживаного слова конкретизується, уточнюється і з'являється нове слово. Прикладом подібної еволюції значення загальновідомого слова, яка спричинилася до відгалуження від нього семантичного неологізму зі спеціальним значенням, може служити філіація семантичної структури борошномельного терміна драть /драть зерно - дрібнити зерно під час пемолу для отримання крупи й борошна/. "Словарь русского языка XI - XVII веков" фіксує це дієслово з 1096 р. зі значенням "царапать". З часом лексема драть набуває нові значення: "отрывать, отделять" /1421 г./; "умерщвляют зубами и когтями /о животных, 1475 г./; "выкорчевывать" /1552 г./; "рвать" /1597 г./; "бить" /1620 г.; "дергать, таскать" /1673 г./.

Цей термін утворений за допомогою суфікса -ати від кореневої основи дър-, дър-, що має в сучасній російській мові в залежності від історичного чергування голосних вигляд др- /дранке - борошно грубого розмелу/, дер- /дерть - продукт грубого розмелу зерна без спеціальної обробки/, дир- /обдирний - виготовлений з зерна, обчищеного від лузги/.

Близькозначними до розглянутого слова є кореневі відповідники в інших, не лише слов'янських, мовах: сербохорват., словен., чеська, польська, лит., грецька - "зирати", гот. - "розривати", давньоінд. - "тріскається, лопається".

Всі ці значення пов'язані з поняттям - "дія, що виконується з особливою силою, енергійно".

Проте в процесі практичного пізнання світу, внаслідок розвитку й удосконалення борошномельного виробництва, з цим усталеним, широко відомим поняттям зіставляється нове, логіч-

но оброблене наукове поняття, що сформувалося на ґрунті узагальнень, отриманих під час спостереження грубого розмелу зерна - "стирання, роздирання, дробіння зерна". В результаті добре відоме всім слово наповнюється новим змістом, який, з одного боку, органічно доповнює попередні значення лексики драть, а, з іншого - надає цьому слову, вже в епоху формування російської нації, нового, спеціалізованого значення - "розмельвати": "Дано работникомъ дватцать три алтина две деньги, кради онѣ на квас солод". /Кн. івер. м. п. II9 об. 1670 р./.

Еквіваленти російського терміна драть в українській мові дерти й драти, крім вже названих значень, мають семантику "брати, вимагати зайвого"; "руйнувати гнізда"; "дерти носа", що говорить про більш широку, у порівнянні з російським словом, семантику українського варіанта, яка розширює й збагачує нашу уяву про реалії оточуючого нас світу.

Давнє спільнослов'янське слово "драть" не лише збереглося в активі лексики сучасної російської мови, але й має здатність породжувати вже в ній нові слова, утворюючи термінологічні гнізда /обдир, обдирать, обдирная мука, передирные системы, круподерка/, що свідчить про його життєздатність й продуктивність.

Зрозуміло, що семантика таких термінів - це уточнені, у відповідності з означуваням у сфері борошномельного виробництва, значення загальнолітературних слів, перенесені на нові реалії професійної діяльності людини. Іншими словами, внаслідок процесу термінологізації значення загальновідомого слова розвивається полісемія, яка в свою чергу /при умові значного відокремлення функціонування того чи іншого значення полісемантичного слова/ породжує явище омонімії.

Крім загальнолітературної лексики у вжитку борошномелів побутують у ролі термінів генетично просторічні та діалектні одиниці. Це назви споруд для переробки зерна /ветряк - вітряний млин, вешняк - воляний млин, що працює лише навесні під час повені, обдирка - млин, що дає муку грубого помелу /обдирте борошно/; механізмів /обойка - зерноочищувальна машина, сімотка - різновид транспортного механізму/; зерна і продукту його переробки /заморышки - сміття, легке зерно, крушина - окреме зерно крупи/; людини за фахом /засныка - помічник мірошник/ та інші.

Деякі розмовні слова у процесі термінологізації зникають із повсякденного вживання, продовжуючи функціонувати лише як терміни /ворох - провіяне або обмолочене зерно, низ - нижнє нерухоме жорно, относн - неповноцінне зерно/.

Більша ж частина борошномельних термінів зберігається і в народно-розмовному і водночас у спеціальному вжитку.

Звертає на себе увагу той факт, що значна кількість досліджуваних борошномельних термінів функціонує і в сучасній українській мові, що свідчить про близькість не лише цих двох східнослов'янських мов, але й про спорідненість їх спеціальної лексики. Це виявляється як у прямому запозиченні окремих словотворчих моделей українською мовою, так і в активізації власне українських можливостей терміноутворення на базі ресурсів російської мови /вєялка - віялка, зерновка - зернівка, вєяльшик - віяльник/.

У другому розділі "Лексико-семантичний аналіз російської борошномельної термінології" розглядається процес становлення й подальшого розвитку цієї термінологічної системи. Головна увага звертається на змістовну сторону досліджуваних тер-

мінів, аналізуються структурно-семантичні стосунки між термінами в процесі становлення терміносистеми.

Щоб описати системну організацію БТ як лексичного шару, матеріал конкретної термінології з'ясовує схожість та розбіжність термінологічної системності з загальнолексичною. Аналіз мовного матеріалу провадиться з використанням ґрунтовних положень теорії систем, які поєднуються з лінгвістичними методами дослідження: аналіз за безпосередньо складовими та компонентний аналіз.

На різних етапах свого розвитку борошномельна лексика являє собою певним чином організовану термінологічну систему, в якій на сучасному рівні простежується ряд лексико-тематичних груп: 1/ найменування вихідного зернового матеріалу, його ознак /перевод - зерно, що втратило чистоту свого сорту, засыпь - кількість зерна, що засипана за один раз, крупношерат пшениця - сорт, технологическая влажность зерна - борошномельна властивість зерна; 2/ найменування борошномельних машин та механізмів /увлажнитель зерна, зерновой постав, бурат, круподустановка, триерная овсягоотделительная установка, валцовый станок/; 3/ найменування технологічних процесів та операцій /активное вентилирование зерна, лопатное веяние, грохочение, лущение, обогащение сортировочных продуктов, передир зерна, подготовка зерна к помолу/; 4/ найменування осіб, що працюють в борошномельному виробництві /зерносушильщик, веяльщик, крупчатник, мукомол, мукосей, ковшевой, низовой/; 5/ найменування будов та споруд /амбар, лабаз, зерносклад, закром, мельзавод, крупозавод, мельница/; 6/ найменування кінцевих та проміжних продуктів переробки зерна, відходів /вымол, досблення, крупа, мука, отруби, шелуха, ядрица, сход,

пеклеванная мука, кончатные вымольные продукты/.

В свою чергу кожна ЛТТ складається з різних за об'ємом та структурою семантичних об'єднань - лексико-тематичних підгруп /ЛТТ/ та лексико-семантичних груп /ЛСГ/, між якими існує певний зв'язок. Так, наприклад, спираючись на семантико-логічний критерій /терміни відбивають поняття про ті реалії оточуючої нас дійсності, найменуваннями яких вони є/, в ЛТТ "Найменування продуктів переробки зерна та її відходів" ми виділяємо такі ЛТТ: найменування кінцевих продуктів - десть, дранье, дробь, мука, мучка, малево, отмод; найменування проміжних продуктів - крупка, фунты, проход, сход, перещир, частицы зерна; найменування відходів процесу переробки зерна - высевки, мякина, обой, обсевки, относы, отсев, внешние оболочки, охвостье, пыль мучная.

У кожній тематичній підгрупі на ґрунті загальної для всіх термінів родової семантичної ознаки формується ряд дрісніших термінологічних об'єднань. Іншими словами, в ЛТТ навколо родового терміна, тобто терміна, що ґрунтується на родовій семантичній ознаці, організуються лідові терміни.

Так, наприклад, в ЛТТ найменувань кінцевих продуктів ми виділяємо такі лексико-семантичні парадигми:

а/ найменування борошна за якістю помелу - драная мука, перещирная мука, обдирная мука, обойная мука, пеклеванная мука, поперечная мука, отсевиная мука;

б/ найменування борошна за належністю до того чи іншого злаку - пшеничная мука, ржаная мука, овсяная мука, житная мука;

в/ найменування борошна за хлібопекарськими якостями - мука сильной пшеницы, мука слабой пшеницы, альбуминовая мука,

дектриновая мука, клейковинная мука;

г/ найменування борошна за місцем його здобуття - под-
булавная мука, ситовая мука, сеяная мука, белая мука, темная
мука;

д/ найменування борошна за фізичним станом зерна - овин-
ная мука, сыромолотная мука;

е/ найменування борошна за черговістю розмілу - первач,
другач;

ж/ найменування борошна без слова-ідентифікатора "мука" -
беломутка, высойка, крупчатка, межемук, пеклевань, мякоть,
толокно, обойка, намол, продукт размолла зерна.

Для визначення в системі борошномельної термінології місця одиниць останньої ЛСГ використано компонентний аналіз семантичної структури вказаних термінів на ґрунті їх словникових дефініцій, що дозволило встановити лексико-семантичні відношення між термінами. Так, аналіз дефініцій термінів вы-
сойка /сорт борошна/, дранье /борошно першого розмілу/, пек-
левань /дрібно розмілене та просіяне борошно/, межемук /бо-
рошно, що займає проміжне місце між двома сортами/, мякоть /борошно, розмілене зерно/, намол /кількість розміленого бо-
рошна/ показує, що в їх семантичній структурі є узагальню-
ючий компонент - "борошно", завдяки чому дані найменування віднесено до ЛСГ термінів, що називають борошно. Звідси вид-
но, що лексико-семантична група - це лексико-тематична група з спільною семою в дефініції або в самому терміні.

Таким чином, однією з головних семантичних особливостей борошномельної термінологічної лексики, як і лексики взагалі, є її інклюзивний ступінчатий характер, що проявляється у вик-
люченні з термінологічного поля різних за своєю структурною

організованість лексичних угруповань, котрі знаходяться стосовно один одного у певних ієрархічних зв'язках: борошномельна терміносистема лексико-тематична група /мікросистема/ - лексико-тематична підгрупа /мікросистема/ лексико-семантична група /мікросистема/. Термини, що входять у вказаний ланцюжок мікросистем, означають різновид одного й того ж роду предметів /для кожної мікросистеми він свій, несхожий на інші/ і характеризуються категоріальною ознакою, яка присутня в семантиці всіх термінів, що входять в ту чи іншу мікросистему.

Переважна більшість одиниць борошномельної термінології є мотивованими найменуваннями тих чи інших явищ борошномельного виробництва. Головним чином це слова, що називають предмети /машина, зерно, людеї/: веяльщик, мельница, самотаска, засып; дії /процеси та операції/: витаминизация муки, допатыть зерно, подсушивание зерна, грохочение зерна; ознаки: вальцовый станок, овсягостборочная машина, самотечная труба, индивидуальная аспирация, тонкое измельчение, помольная смесь.

Як мотивовані /ядрица, толчая, отлежка, низовой, дранье/, так і немотивовані /мука, мликина, толоць, лушты, жернов, сито/ терміни, що розглядаються, можуть бути /однозначними /автомкоммер, веялка, крылач, обдир, помол, дерть, сечка/ і дранье - 1/ перший грубий розмел зерна,

2/ борошно першого розмелу;

ветряк - 1/ вітряний двигун млина,

2/ вітряний млин;

помол - 1/ дія, процес роздрібнення;

2/ якість роздрібнення;

крупна - 1/ проміжний продукт, що належить далі розмежувати,
2/ готовий, кінцевий продукт.

Визначаючи полісемію термінів, ми виходимо із златності терміна мати водночас в межах однієї семантичної структури декілька значень, що групуються навколо єдиного загального семантичного центру, який можна розглядати як інваріант, а різні значення - як його варіанти. Характер полісемії одиниць борошномельної термінології свідчить про єдину природу багатозначності в загальній і в термінологічній лексиці. Саме цим і пояснюється наявність в термінології, що аналізується в даній роботі, яка відбиває довгий історичний шлях розвитку млинарства і тісний зв'язок борошномельної лексики з дійсністю, побутом народу, його мовою, певної кількості полісемантичних термінів.

Крім полісемії борошномельній лексиці властиві й інші семантичні явища /омонімія, синонімія та антонімія/, які засвідчують тезу про те, що спеціальна лексика є складовою частиною загальнонародної мови і має певну систему організації.

Стосовно структурно-семантичної характеристики російської лексики млинарства то її основу складають як слова-терміни споконвічно російського походження, так і запозичені, вплинуло на структурну найменувань - однокорінних, композитних, аппозитивних та словосполучень: ворох, ре то, постав, дуго-рейка, циклон-разгрузитель, полировка круц, зольность зерна, аппарат для замочки зерна.

Найбільш актуальними складені найменування різних типів як з родовидовими стосунками між компонентами словосполучень /портсовые элеваторы, базисные элеваторы, малыничные элеваторы, линейно-заготовительные элеваторы/, так і з народо-видо-

вими зв'язками, де підкреслюється не стільки зв'язок між родо-видовими поняттями, скільки зв'язок між поняттями, що належать до різних класифікаційних схем /пеклебальний мешок, мельничные крылья, жерновой камень, колосовой бунав, шлюзовий затвор/.

В третьому розділі дисертаційного дослідження аналізуються засоби утворення й структура сучасних борошномельних термінів, становлення і розвиток в структурному плані млинарської термінології в цілому.

У складі російської борошномельно-виробничої термінології виділяємо три групи термінів з точки зору їх утворення;

- 1/ терміни, що виникли шляхом змін у семантичній структурі існуючих лексем;
- 2/ терміни, що утворені шляхом використання словотворчих засобів рідної мови;
- 3/ терміни, що утворені шляхом запозичення.

Як засвідчує проведений аналіз, серед перелічених шляхів поповнення досліджуваної термінології, переважно в початковий період її розвитку, найпоширенішою була т е р м і н о л о г і з а ц і я загальноживаної лексики, яка здійснювалась у трьох напрямках; а/ утворення термінів шляхом метафоричного переносу найменувань - бегун, геркулес, лежак, парус, медведь; б/ утворення термінів шляхом звуження й розширення семантики слів - чело хлібного вороха, зерно, драть, дерть; в/ термінологізація загальнолітературної лексики на греко-латинському та романському ґрунті - камора, ларь, ковш, диск, конус.

Російська борошномельна термінологія, яка обслуговує ремісничу та сільськогосподарську діяльність людини, активно поповнюється і за рахунок основних засобів словотворення. До-

сильно продуктивними є моделі з суфіксами -к- /-лк-/, -тель, -тор, -чик /-чик/ та з нульовим суфіксом: вейка, вятик, засипка, вальцовка, обойка, делитель, измельчитель, пропариватель, раздробитель, гранулятор, дозатор, консерватор, дезинтегратор, амбартик, вельш, сниск, визировщик, поставщик, сев, помол, перерод, насыпь. Особливою продуктивністю відзначаються віддієслівні імена з предметним значенням: вельше, шелушение, вымалывание, измельчение.

Серед термінів млинарства виділяються терміни-композиції, які в залежності від способу об'єднання слів або структурно-морфологічних ознак; членуємо на декілька груп;

1/ терміни, компоненти яких - іменники з сильними голосними О чи Е /круподушка, мукопросеиватель, зерноуль/;

2/ терміни, утворені на основі предикативно-ї конструкції у складі опорного перехідного дієслова і залежного іменника /зерновоз, мукомер/;

3/ терміни, утворені поєднанням основи займенника СМ або інтернаціонального елемента АВТО- з іменником /самовейка/;

4/ терміни, утворені від атрибутивних словосполучень шляхом поєднання основи прикметника та основи іменника /мелькомбинат/;

5/ терміни утворені шляхом словозкладання /мука-обойка, хлеб-вейка, мельница-мутовка, ток-элеватор/.

Термінологізовані словосполучення - одне з найпродуктивніших у нас явищ у борошномельній терміносистемі. У даному випадку до терміна-назви широкого поняття додається означення, що конкретизує семантику вже існуючого терміна /борошноу хлеб, жерновая мельница/.

За своєю структурою термінологічні словосполучення можуть бути не лише двох-, а і трьох-, чоти-

ршок- і більш компонентними /шатровая ветряная мельница, ко-
нечные вымольные продукты, мельница вальцевого размола, воз-
душная очистка зерна от примесей, мокомольный постав с верти-
кальной осью вращения, механизм для очищения и сортировки зе-
рен и для отделения от них надувных оболочек/.

Про актуальність синтаксичного способу терміноутворення свідчить як кількість нових термінів-словосполучень, так і збільшення компонентного складу останніх пов'язано з ускладненням технологічного оснащення борошномельної промисловості.

У висновках зроблені загальні підсумки проведеного дослідження.

Борошномельно-виробнича термінологія сучасної російської мови – історично сформований шар спеціальної лексики, що безпосередньо пов'язаний з розвитком борошномельної промисловості. Дана термінологія сформувалась у другій половині ХІХ ст. у процесі мовного розвитку * в результаті відбору мовних засобів.

Аналізована лексика має різноманітні джерела: спільно-слов'янські, східнослов'янські і російські найменування чергуються із запозиченнями з інших слов'янських та неслов'янських мов. Звертає на себе увагу спорідненість спеціальної лексики російської та української мов, що характеризується спільними семантичними і словотворчими процесами.

Певна залежність та системність понять борошномельного виробництва знаходять своє відображення в системному характері млинарської термінології, яка являє собою безліч взаємопов'язаних елементів – термінів /слів та словосполучень/, що виконують номінативну та комунікативну функції, і знаходяться у взаємному зв'язку, тобто об'єднані в лексико-семантичні та

та лексико-тематичні групи на ґрунті ієрархічно з'єднаних їх гіперо-гіпонімічних стосунків. Розглянуті таким чином системні ознаки досліджуваної термінології дозволили подати її як єдине цілісне утворення - терміносистему.

Аналіз борошномельної термінології в семантичному аспекті дозволив виявити всі ті лексико-семантичні явища, які властиві лексиці взагалі: полісемія, омонімія, синонімія, антонімія; однак, в термінології ці явища мають свою специфіку та своєрідність.

Оцінюючи структурно-семантичні особливості борошномельних термінів в цілому, треба відзначити, що ґрунт сучасної російської борошномельної термінології становлять слова-терміни як споконвічно російського, так і запозиченого походження, які утворюють ряд різних типів найменувань: однослівних, композитних, аплоситивних та словосполучень.

Найбільш активним для аналізованої лексики в її сучасному стані можна назвати спосіб номінації за допомогою констрування складених найменувань, представлених різними структурними типами.

За матеріалами дисертації опубліковані такі роботи:

1. Із спостережень за формуванням термінології борошномельного виробництва Методичні рекомендації з курсу зіставного термінознавства для викладачів вузів та вчителів загальноосвітніх шкіл. - Миколаїв, 1991. - С. 65-66. /Рос. мовою/.

2. Філіація семантичної структури російського мукомельного терміна драть Актуальні питання мовознавства у світлі праць Б.О.Ларіна і Ф.П.Філіна. Тези наукової конференції мовознавців України /21-23 вересня 1993 р./. - ... , 1993.- С.62-64.

3. Етимологічні засади розвитку російської термінології борошномельної промисловості /прийнято до друку/.

Иванишко М.П. "Лексико-семантический анализ русской муксомольной терминосистемы. Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности Ю.Ю.01 - русский язык, Украинский государственный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 1994. В работе изучались семантика, происхождение, структура и функционирование рассматриваемых терминов в плане синхронии и диахронии. В диссертации выяснено соотношение исконно русских и иноязычных терминов в составе муксомольной терминологии, прослеживаются их истории на разных этапах развития русского языка, характеризуется функционирование данных терминов в русском языке национального периода. Материалы диссертации, выводы ее использовались в учебном процессе при изучении лексики русского языка. Они могут быть полезными в работе по составлению специальных словарей русского языка.

Ivanishko M.P. Lexico-semantic analysis of flour-grinding terminology in Russian.

The dissertation presented for competition of academic degree of bachelor of philological sciences in the field 10.02.01 - Russian language, Ukrainian State Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, 1994.

The work deals with semantics, origin, structure and functioning of the terms, presented in the form of synchronism and diachronism.

The correlation of truthful Russian and foreign terms used in flour-grinding terminology is proved in the dissertation; Their history at different periods of Russian language's development is traced; besides, the functioning of the terms presented in Russian language is defined. The material of the dissertation, its conclusions have been used in the course of studying Russian Language's vocabulary. They can be useful in compiling special Russian dictionaries.

Key words: vocabulary, term, components, lexico-thematic group.

Ключові слова: лексика, термін, складові найменування, системність лексики, лексико-тематична група.

Підписано до друку 21.II.1994р.Об'єм 1,3.Формат 60x84 1/16
Друк офсетний.Тир.100пр.Зам.311.Безплатно.

БСД УЛНУ ім.М.П.Драгоманова,Київ,Пирогова,9.

